

Joanna Orzechowska-Waclawska*

STARE I NOWE OBLCZE NACJONALIZMU. WNIOSKI Z BADAŃ NAD BASKIJSKIM RUCHEM NACJONALISTYCZNYM

Abstrakt. W artykule podejmuję problem współczesnego nacjonalizmu i miejsca, jakie zajmuje on pośród funkcjonujących dzisiaj ruchów społecznych. Podkreślając aktualność problematyki nacjonalistycznej i obecność nacjonalizmu we współczesnym świecie, zwracam uwagę na pewną ciągłość tradycji nacjonalistycznej i równoczesną odmienność dzisiejszego „nowego” nacjonalizmu od klasycznego („starego”) nacjonalizmu XIX-wiecznego. Przedmiotem analizy był tu nacjonalizm baskijski, który nie tylko pozostaje jedną z podstawowych sił obecnych w baskijskiej przestrzeni społecznej, lecz jest również dobrą egzemplifikacją wspomnianej, szczególnej specyfiki nacjonalizmu, tj. łączenia przez niego przeszłości z teraźniejszością. Z jednej strony nacjonalizm ten jest „nowy”, bo nowe są warunki społeczne, ekonomiczne i polityczne, w których funkcjonuje (co szczególnie widoczne w odniesieniu do celów nacjonalizmu), z drugiej zaś pozostaje wierny swojej tradycji – niezmiennie pozostają wartości nacjonalistyczne; zarówno „stary” jak i „nowy” nacjonalizm opiera się na przekonaniu, że Baskowie są narodem i powinni mieć prawo do zachowania swojej kultury narodowej i języka oraz samodecydowania o sobie w sferze politycznej.

Słowa kluczowe: nacjonalizm, Kraj Basków, globalizacja.

1. Kilka uwag o współczesnym nacjonalizmie

Niniejszy artykuł jest głosem w dyskusji na temat roli i miejsca ruchu nacjonalistycznego w kształtowaniu współczesnej przestrzeni społecznej. Nacjonalizm nie jest nowym ruchem społecznym zrodzonym na fali kontestacji globalizacji. Jego początki w Europie Zachodniej sięgają XIX w., gdy pod wpływem procesu modernizacji ówczesne społeczeństwa europejskie przekształciły się z tradycyjnych (preindustrialnych) w społeczeństwa nowoczesne (industrialne) oparte

* Dr, Katedra Kultury i Społeczeństwa Europy, Instytut Europeistyki, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych, Uniwersytet Jagielloński, ul. Jodłowa 13, 30-252 Kraków; joanna.orzechowska-waclawska@uj.edu.pl.

na gospodarce przemysłowej, nowej hierarchii stratyfikacyjnej zbudowanej na podziałach klasowych i na zasadach, takich jak indywidualizm, specjalizacja, racjonalność, ekonomizm i biurokracja (S z t o m p k a 2005: 82–85). Chronologicznie rzecz ujmując, nacjonalizm jest zatem „starym” ruchem społecznym, wyrosłym w epoce minionej, a więc w zupełnie innym porządku społecznym. W konsekwencji „klasyczny” (tj. XIX-wieczny) nacjonalizm jest zasadniczo różny od ruchów „nowych”, powstających począwszy od lat 60. XX w., zarówno pod względem skali przynależności (masowość „dawnych” ruchów społecznych *versus* indywidualizm, ale też uniwersalizm nowych), organizacji (formalność *versus* nieformalność) lub też obszaru aktywności i celów (cele polityczno-ekonomiczne, działanie na rzecz członków ruchu *versus* oddziaływanie na system normatywny, działanie w imieniu szerszych zbiorowości). Mimo tego „starego” rodowodu nacjonalizmu, jego analiza w kontekście współczesności wydaje się uzasadniona, dostarczyć może bowiem cennych wniosków na temat zmienności ruchów społecznych i różnorodności form mobilizacji społecznej w dzisiejszym świecie. W szczególności istnieją dwa zasadnicze powody, dla których w dyskusjach poświęconych nowym ruchom społecznym warto dziś mówić o nacjonalizmie.

Po pierwsze, nacjonalizm pozostaje fenomenem aktualnym. Choć od epoki modernizmu zmieniły się warunki społeczne, ekonomiczne i polityczne, w których powstawały w Europie ruchy nacjonalistyczne, potrzeba afirmacji i obrony własnej tożsamości kulturowej, będąca w istocie siłą napędową nacjonalizmu, jest wciąż jedną z kluczowych potrzeb współczesnego człowieka. Procesy globalizacji, prowadzące do «skurczenia się czasu i przestrzeni», a więc sprawiające, że – jak słusznie podkreślał Roland Robertson – świat społeczny staje się „jednym” (*single place*) (R o b e r t s o n 1992: 8), nie przyczyniły się do zaniku różnorodności kulturowej i powstania jednej kultury uniwersalnej. Choć w globalizację niejako „wpisane są” procesy uniformizacji i homogenizacji, jej równie naturalną konsekwencją jest uruchomienie i wzmocnienie procesów partykularyzacji i różnicowania. Owo współwystępowanie tendencji globalnych i lokalnych, a więc uniwersalnych i partykularnych, szeroko opisywane w literaturze tematu, dotyczy zarówno sfery socjopolityki, gdzie równocześnie zachodzą procesy fragmentaryzacji i integracji oraz towarzyszące im tendencje do różnicowania i jednoczenia, jak i płaszczyzny socjokulturowej, gdzie z jednej strony obserwujemy powstawanie coraz bardziej pluralnych i otwartych form tożsamości zbiorowej odwołujących się do kategorii ponadnarodowych, z drugiej zaś coraz silniej nasilają się sentymenty lokalne, a przejawem tego ostatniego jest współcześnie zachodzący proces rewitalizacji etniczności.

Tę zależność pomiędzy globalizmem i lokalizmem, na którą uwagę zwracają m.in.: Zygmunt Bauman, Anthony Giddens, Manuel Castells lub Roland Robertson należałoby rozumieć w odniesieniu do logiki dominacji i obrony. Z jednej strony proces globalizacji prowadzi bowiem do „spłaszczenia się świata” sprawiając,

że „jego główne elementy osiągają taki potencjał technologiczny i organizacyjny, że są w stanie działać jako jedność w czasie rzeczywistym i na skalę światową” (Castells 1999: 22), z drugiej – rodzi społeczną obawę przed całkowitą utratą kontroli nad własnym życiem, przed marginalizacją i wykluczeniem wszystkich tych, którzy nie są w stanie sprostać wyzwaniom rynku, przed nienadążeniem za wyzwaniami, które nakłada na nas współczesny świat. To właśnie w tym globalnym, pędzącym naprzód świecie, wszystko co lokalne, autentyczne, własne i swojskie staje się coraz bardziej atrakcyjne, ponieważ jest „namacalne” i znane, a przez to bezpieczne. W tym sensie rewitalizacja etniczności, a więc powrót do własnych korzeni kulturowych, jest jak najbardziej „logiczną” i „racjonalną” odpowiedzią na globalizację. Te instytucje, ruchy i ideologie, które sięgają dziś do kultury autentycznej, które zwracają się ku temu, co własne i partykularne, z którymi można się utożsamić, stają się więc bardzo atrakcyjne, ponieważ dają oparcie i poczucie bezpieczeństwa. To właśnie w tym tkwi źródło popularności wszelkich lokalizmów, regionalizmów i nacjonalizmów. Globalizacja nie przyczyniła się do ich zaniknięcia, przeciwnie – tchnęła w nie nowe życie, stwarzając warunki do ich rozwoju. Siłę tych „-izmów” – w szczególności zaś tych ostatnich – wzmacniają dodatkowo momenty kryzysu i zagrożenia, ponieważ wyostwiają świadomość własnej tożsamości. To właśnie dlatego w dobie kryzysu światowego ideologie i ruchy nacjonalistyczne są tak popularne, wyznaczają bowiem granice między tym, co obce i zagrażające, a tym, co własne i co należy chronić.

Drugim powodem, dla którego warto badać nacjonalizm w kontekście współczesności, jest jego nowy i odmienny charakter. Mówiąc innymi słowy: współczesny nacjonalizm, choć wielokrotnie odwołuje się do przeszłości i tradycji XIX-wiecznego ruchu narodowego, jest jednak jakościowo inny od nacjonalizmu pierwszej nowoczesności, inne są bowiem wyzwania doby ponowoczesnej i inny jest kontekst, w którym ruch nacjonalistyczny dzisiaj funkcjonuje. Tę nowość dzisiejszego nacjonalizmu odnieść można zarówno do tego, co dotyczy celów i aspiracji ruchu nacjonalistycznego, jego organizacji i zaplecza społecznego, jak i jego powiązań z kategorią narodu i tożsamości narodowej.

Kiedy w XIX-wiecznej Europie powstawały ruchy narodowościowe, naturalnym dążeniem nacjonalizmu była kongruencja granic politycznych i kulturowych. W dobie modernizacji, gdy w wyniku procesu industrializacji dochodziło do przekształcania się społeczeństw europejskich z tradycyjnych (agrarnych) w nowoczesne (industrialne), czemu w sferze społeczno-politycznej towarzyszył proces postępującej centralizacji władzy państwowej, znaczenie państwa wyraźnie wzrastało. Państwo narodowe, które w Europie Zachodniej budowane było konsekwentnie poprzez wprowadzenie systemu powszechnej edukacji w języku „narodowym” i obowiązkowej służby wojskowej w armii „narodowej”, było – sięgając do terminologii Anthony’ego Giddensa – rzeczywistą „ograniczoną przestrzenią władzy państwowej” (*bordered power-container*) (Giddens 1987: 120). W takim kontekście niepodległość (tj. jej uzyskanie – w przypadku nacjo-

nalizmów peryferyjnych, używając terminologii Charlesa Tilly'ego: *state-seeking nationalisms*, lub umocnienie – w przypadku nacjonalizmów państwowych, u Tilly'ego: *state-led nationalisms*) była w pewnym sensie bezdyskusyjnym celem każdego ruchu nacjonalistycznego, ponieważ tylko ona pozwalała na realizację postulatu samorządności narodu. W dobie globalizacji, internacjonalizacji i integracji, państwo narodowe przestaje być jedynym punktem odniesienia dla współczesnego nacjonalizmu. W dzisiejszym świecie sieciowych powiązań, dzielonej suwerenności i współzależności politycznej, gdy żadne państwo narodowe nie jest już w stanie całkowicie i samodzielnie decydować o sobie, niepodległość przestaje być celem oczywistym.

W takich warunkach nacjonalizm dzisiejszy bardziej niż wcześniej zaczyna odwoływać się przede wszystkim do sfery wartości i kultury. Nie można przez to rozumieć, że abstrahuje on od polityki, bez wątpienia nacjonalizm pozostaje zanurzony zarówno w sferze polityki, jak i kultury, niemniej jednak dzisiaj bardziej niż wcześniej jego istnienie legitymizowane jest poprzez realizację celów kulturowych, nie zaś jedynie politycznych. Na ten kulturowy aspekt nacjonalizmu, o którym tu mowa, zwraca także uwagę Manuel Castells, gdy podkreśla, że zainteresowanie ideologią nacjonalistyczną nie wynika dziś już z dążenia do kongruencji granic kulturowych z politycznymi (jak zakładała przecież klasyczna już definicja nacjonalizmu Ernesta Gellnera), lecz jest związane z potrzebą powrotu do własnej kultury i lokalności (Castells 2008: 43).

Konsekwencją przeniesienia akcentów ze sfery polityki do kultury jest coraz większa heterogenizacja ruchu nacjonalistycznego. Jeśli XIX-wieczne nacjonalizmy były ruchami względnie homogenicznymi i spójnymi w sensie organizacji, warstwy doktrynalnej lub zaplecza społecznego, dzisiejszy nacjonalizm staje się coraz bardziej szeroką platformą ideową zarówno ze względu na warstwę doktrynalną, metody działania, jak i zaplecze społeczne; przestaje być zatem ruchem wewnątrznie jednorodnym.

Ostatnią z wymienianych tu istotnych nowości współczesnego nacjonalizmu jest jego oderwanie od tożsamości narodowej. Jeśli w dobie modernizacji nacjonalizm bardzo silnie powiązany był z autoidentyfikacją narodową, dziś są to kategorie rozdzielne. Mówiąc inaczej: sentyment nacjonalistyczny i narodowy, chociaż pozostają ze sobą związane, nie są tożsame. Jedno może istnieć bez drugiego, jako jedna z form autoidentyfikacji jednostki.

Jakkolwiek współczesny nacjonalizm, zgodnie z tym, co napisano powyżej, posiada wiele nowych charakterystyk różniących go od jego klasycznej XIX-wiecznej odmiany; w pewnych aspektach wciąż odwołuje się do swojej historycznej postaci. Jeśli nowe są cele lub metody działania, to niezmiennie pozostają wartości nacjonalistyczne. Zarówno „stary”, jak i „nowy” nacjonalizm za wartość najważniejszą uznają bowiem naród, choć dzisiejsza koncepcja dotycząca tego, co należy robić, aby zagwarantować trwanie owego narodu, jest już inna niż w przeszłości.

W ten sposób współczesny nacjonalizm łączy w sobie aspekty nowości i zmiany, a zarazem pewnej ciągłości i historyczności wynikających z jego tradycji. To sprawia, że badanie obecnego ruchu nacjonalistycznego wymaga uwzględnienia nie tylko współczesnego kontekstu, lecz także jego genezy i historii.

2. Baskijski ruch nacjonalistyczny – w świetle wyników empirycznych badań własnych

W niniejszym artykule rozważam problem współczesnego baskijskiego ruchu nacjonalistycznego. Przedstawione tu wyniki uzyskałam w efekcie analizy danych zebranych w trakcie własnych badań terenowych, które prowadzone były w latach 2008–2010 w Autonomii Baskijskiej. Obejmowały one zarówno analizę baskijskich procesów narodotwórczych, w tym: formułowanie koncepcji narodu baskijskiego jako podmiotu procesów tożsamościowych, źródeł XIX-wiecznego baskijskiego nacjonalizmu, organizację tego ruchu, jego zaplecze społeczne i warstwę ideologiczną (analiza archiwalnych danych źródłowych), jak i współczesny kształt nacjonalizmu i procesy rekonstrukcji tożsamości narodowej w dobie globalizacji (badania w oparciu o wywiady pogłębione, własne badania ankietowe i analizę danych zastanych).

Z uwagi na ograniczenie objętości i zakresu przedmiotowego koncentruję się na przedstawieniu wniosków z badań empirycznych odnoszących się do współczesnego baskijskiego ruchu nacjonalistycznego, nakreśliwszy uprzednio historyczny kontekst powstawania nacjonalizmu w XIX w. i jego podstawowe przesłanki ideowe. Celem opracowania jest przede wszystkim zarysowanie specyfiki współczesnego nacjonalizmu baskijskiego, wskazanie na miejsce, jakie zajmuje w dzisiejszym baskijskim społeczeństwie i pokazanie jego szczególnego charakteru, który łączy w sobie element ciągłości (tradycji) i zmiany. Chodzi więc o pokazanie tego, co w dzisiejszym nacjonalizmie jest nowe i co różni go od jego XIX-wiecznego pierwowzoru, i to, co w nim niezmiennie, co odwołuje się do ciągłości tradycji nacjonalistycznej.

Jakakolwiek naukowa dyskusja na temat nacjonalizmu wymaga wcześniejszego uszczegółowienia kwestii terminologicznych. Nacjonalizm jest bowiem pojęciem bardzo „pojemnym”, a sposób, w jaki jest rozumiany zależy od konkretnego kontekstu kulturowego, społecznego i politycznego, do którego się odnosi. W konsekwencji jest to pojęcie silnie zabarwione emocjonalnie, co szczególnie odzwierciedla się w języku potocznym (a często także w pracach naukowych), gdzie nacjonalizm jest zwykle zestawiany na zasadzie binarnej opozycji z patriotyzmem, i w takim znaczeniu ma on określać postawę i zachowanie jednoznacznie negatywne, tj. wykluczające, ksenofobiczne, etnocentryczne, wrogie, w odróżnieniu od zachowania patriotycznego, które oceniane jest z gruntu pozytywnie jako włączające, otwarte, oparte na wartościach takich, jak ojczyzna, pamięć o przodkach lub dbałość o dobro narodu.

W niniejszym artykule pojęcia „nacionalizm” używam do opisanego zarówno ruchu społecznego posiadającego swoje zaplecze społeczne i swoistą organizację, jak i ideologii, która go legitymizuje. W centrum tak rozumianego nacionalizmu znajduje się naród definiowany jako pewna wspólnota społeczno-polityczno-kulturowa. Tym samym termin „nacionalizm” stosowany jest w pracy szeroko i nie ma charakteru wartościującego lub oceniającego. Takie rozumienie nacionalizmu jest zgodne z tradycją przyjętą w piśmiennictwie anglosaskim. Jest ono również uzasadnione kontekstem, do którego się odnosi – określenia, takie jak „nacionalizm baskijski” oraz „nacionalista baskijski” nie posiadają jednoznacznie pozytywnego lub negatywnego charakteru, lecz są zwykle traktowane jako charakterystyki opisujące ruch, ideologię, a także sentyment przynależności, który odnosi się do wspólnoty baskijskiej rozumianej jako naród, która posiada zarówno swoje charakterystyczne cechy kulturowe, jak i swoje interesy ekonomiczne oraz polityczne.

Początki nacionalizmu baskijskiego sięgają XIX w., gdy w wyniku procesu modernizacji, w tym przede wszystkim industrializacji i urbanizacji, doszło do zasadniczego przekształcenia struktury gospodarki baskijskiej, reorganizacji baskijskiej struktury społecznej, tj. pojawienia się nowych aktorów, nowych interesów i w efekcie nowych konfliktów społecznych, słowem – przekształcenia preindustrialnego (tradycyjnego) społeczeństwa baskijskiego w nowoczesne społeczeństwo przemysłowe.

Zmiany społeczno-gospodarcze, o których tu mowa, miały swoje źródło w prowadzonej właściwie już od XVIII w. przez władców hiszpańskich polityce centralizacji i unifikacji władzy państwowej. Na ziemiach baskijskich polityka ta wymierzona była przeciwko baskijskim prawom i przywilejom znanym pod nazwą *fueros*, które nadawały tym terenom (i ich mieszkańcom) specjalne uprawnienia, tj. np. zwolnienie z obowiązkowej służby wojskowej w armii królewskiej. Począwszy od pierwszej połowy XIX w., gdy w wyniku systematycznych działań władzy centralnej *fueros* ulegały stopniowej erozji, by całkowicie zostać zlikwidowane w 1876 r., za ich obroną wypowiedziała się duża część baskijskiego społeczeństwa organizując się w ramach ruchu karlistowskiego i foralnego (tzw. *fuersimo*). Mimo że karlizm nie miał charakteru wyłącznie baskijskiego (był to ogólnohiszpański ruch konserwatywny, który największym poparciem cieszył się w Kraju Basków i w Katalonii), zaś foralizm jako polityczno-kulturalny ruch regionalny podkreślał wewnętrzną różnorodność i podmiotowość ludów baskijskich, nie zaś ich jedność kulturową, z punktu widzenia rozwoju ideologii nacionalistycznej (która często odwoływała się do tradycji karlizmu i foralizmu), jak również zaplecza społecznego ruchu nacionalistycznego (które wywodziło się z obydwu nurtów), obydwa uznawane są za ruchy i ideologie o charakterze prenarodowym.

Znoszenie przez hiszpańskich monarchów baskijskich *fueros* przyczyniło się do wprowadzenia zmian w zakresie prawodawstwa baskijskiego, tj. włączenia pod generalną jurysdykcję władzy królewskiej tych obszarów, które do tej pory

znajdowały się w rękach lokalnych władz baskijskich. Z punktu widzenia omawianych tu procesów gospodarczych, największe znaczenie miały zmiany w zakresach: 1) praw własności kopalń – nowe prawo pozwalało na ich prywatyzację (wcześniej kopalnie były własnością municypalną), oraz 2) rodzaju towarów dopuszczonych do eksportu – ostatecznie w 1868 r. zniesione zostały istniejące do tej pory ograniczenia prawne dotyczące wywozu rudy żelaza za granicę. Ponieważ vizcayskie złoża niskofosforycznej rudy potrzebnej do wyrobu stali były pożądanym zasobem handlowym, usunięcie wcześniejszych restrykcji prawnych przyczyniło się do spektakularnego wzrostu wydobycia rudy żelaza. Otworzyło to tym samym drogę procesowi uprzemysłowienia terenów baskijskich, w tym przede wszystkim Vizcái, tj. jednej z siedmiu historycznych prowincji baskijskich (a trzech tworzących obecnie Autonomię Baskijską), która politycznie przynależy do Hiszpanii, posiada swoje centrum w Bilbao i która jako pierwsza doświadczyła procesu industrializacji.

Konsekwencją wspomnianych przemian były: 1) zwiększenie odsetka osób pracujących w przemyśle przy równoczesnym zmniejszaniu się sektora rolniczego, 2) rozwój ośrodków miejskich i wzrost odsetka ludności zamieszkującej miasta, co związane było przede wszystkim z powstaniem bilbaońskiego obszaru metropolitalnego (BOM, hiszp. *área metropolitana de Bilbao*), oraz 3) zmiany demograficzne, tj. gwałtowny wzrost populacji Vizcái, który wywołany był pierwszą masową imigracją na ziemie baskijskie (boom demograficzny dotyczył przede wszystkim rejonu rozwijającej się aglomeracji miejsko-przemysłowej – w latach 1877–1887 populacja BOM wzrosła o 68,7%, z poziomu wyjściowego 62 417 do 105 325 (dane Instituto Nacional de Estadística, INE)). Nowe możliwości pracy, które oferowały powstające i rozwijające się ośrodki miejskie, stanowiły zachętę nie tylko dla mieszkańców innych ziem baskijskich (imigracja wewnętrzna krótko- i średniodystansowa, głównie chodzi o migrację wiejskiej ludności baskijskiej ze wsi do miasta), lecz również dla przybyszów spoza obszaru baskijskiego, głównie z Burgos, Kastylii i Leonu, Galicji, Asturii i Kantabrii (imigracja zewnętrzna, długodystansowa).

To właśnie w takiej atmosferze gwałtownych przemian społeczno-ekonomicznych i przekształceń porządku instytucjonalno-politycznego dojść mogło do powstania takiego reakcyjnego ruchu społecznego, jakim był pierwszy baskijski nacjonalizm. Modernizacja oznaczała bowiem nie tylko koniec jednej epoki i nastanie nowej. Otworzyła również drogę imigracji i sprowadziła na ziemie baskijskie „obcych” mówiących innym niż ludność miejscowa językiem, mających różne od niej tradycje i zwyczaje. W obliczu tak dramatycznych zmian, które dokonały się na oczach jednego właściwie pokolenia Basków, ideologia, która odwoływała się do przeszłości i rysowała granicę pomiędzy tym, co własne (baskijskie), a więc tym, co należy ochraniać, a tym, co obce (hiszpańskie) i zagrażające, znaleźć musiała wielu zwolenników.

Fundament ideologiczny nacjonalizmu baskijskiego sformułowany został przez wychowanego w karlistowskiej rodzinie Sabino de Ariana y Goiri (1865–1903). Arana nie tylko stworzył podstawy ideowe baskijskiego nacjonalizmu i zbudował organizację polityczną ruchu, dał również Baskom ich główne symbole projektując baskijską flagę (*ikurriña*) i układając słowa hymnu.

Koncepcja Arany opierała się, najkrócej rzecz ujmując, na przekonaniu, że Baskowie są odrębnym narodem i dlatego też powinni posiadać własną państwowość (jakkolwiek z biegiem lat Arana zaczął powoli odchodzić od swoich pierwotnych dążeń niepodległościowych, uznając autonomię jako możliwe rozwiązanie polityczne (tzw. „ewolucja hiszpańska”). Przekonanie o unikatowości i organicznej wręcz odmienności Basków od jakiegokolwiek innego narodu na świecie Arana oparł na wierze w istnienie odrębnej rasy baskijskiej. Uznanie rasy za najważniejszy komponent narodowy, któremu podporządkowane były inne, takie jak: język, prawa, charakter i zwyczaje oraz osobowość historyczna, pozwoliło Aranę z jednej strony na wskazanie na jednoczący wszystkie ludy baskijskie symbol konstytutywny (mimo różnic między Vizcainczykami, Guipuzcończykami itd., wszyscy byli Baskami, bo należeli do rasy baskijskiej), z drugiej zaś na wyznaczenie bardzo wyraźnej linii oddzielającej „swoich” od „obcych” (Bask nie był Hiszpanem, a Hiszpan Baskiem, bo każdy z nich należał do innej rasy). Barometrem baskijskości w takim ujęciu było w świetle koncepcji Sabino de Arany nazwisko.

Ważnym aspektem ideologii nacjonalistycznej sformułowanej przez Sabino Aranę był jej reakcyjny i antynowoczesny charakter. Doktryna Arany w swojej najbardziej radykalnej postaci była antyhiszpańska, antysocjalistyczna i antykapitalistyczna zarazem, antyliberalna i antyindustrialna. Chociaż stosunek Arany do modernizacji uległ w toku jego życia politycznego znaczącej przemianie (tzw. „ewolucja modernistyczna”), nie zmieniło to faktu, że nacjonalizm baskijski pozostał ruchem pryncypialnie antagonistycznym w stosunku do wszystkich społecznych konsekwencji industrializacji (nawet jeśli w nurcie nacjonalistycznym już pod koniec XIX w. zaczęły pojawiać się hasła pochwalające postęp i nakłaniające do promowania rozwoju baskijskiej gospodarki narodowej oraz tworzenia i rozwoju rodzimego przemysłu).

3. Aktualność nacjonalizmu

Jakkolwiek od czasów Sabino de Arany zmieniły się całkowicie warunki społeczne, ekonomiczne i polityczne, nacjonalizm wciąż zajmuje poczesne miejsce w baskijskiej przestrzeni społecznej. Wydarzenia XX w.: wojna domowa w Hiszpanii, dyktatura generała Francisco Franco, a następnie procesy demokratyzacji Hiszpanii i jej akcesja do Wspólnot Europejskich w 1986 r. przyczyniły się do zrewidowania celów nacjonalizmu, nie podważając fundamentów jego istnienia.

Dla przemian baskijskiego nacjonalizmu szczególne znaczenie miały działania podejmowane przez reżim frankistowski, które zgodnie z duchem centralizacji i unifikacji państwa hiszpańskiego wymierzone były przeciwko wszelkim przejawom regionalizmów, w tym nie tylko tym politycznym, lecz także kulturowym. Opresyjny charakter frankonizmu i przymusowa „kastilianizacja” społeczeństwa Hiszpanii sprawiły, że zepchnięty do podziemia nacjonalizm baskijski zaczął w tym okresie zyskiwać nowy wymiar – obrońcy baskijskiej kultury i języka. Zdobywając coraz większe poparcie wśród ludności baskijskiej, nacjonalizm stawał się również ruchem coraz bardziej wewnętrznie zróżnicowanym – właśnie w tym czasie doszło do powstania w jego ramach grupy ETA (Euzkadi Ta Askatasuna, dosł. Kraj Basków i Wolność).

Mówiąc o postępującym różnicowaniu ruchu, nie chcę stwierdzić, że nacjonalizm przełomu XIX i XX w. był ruchem jednorodnym. Od początku swojego istnienia integrował on bowiem różne grupy społeczne mające często odmienne od siebie interesy ekonomiczne, a to przekładało się na formułowane w jego ramach cele społeczno-polityczne. Powstanie ETA w 1959 r. miało jednak znaczenie niezwykle, było bowiem pierwszym tak wyraźnym przejawem radykalizacji ruchu nacjonalistycznego. Jej założyciele uznali, że konieczne jest prowadzenie walki z dominacją hiszpańską reprezentowaną przez system frankonizmu w imię idei samostanowienia się narodu baskijskiego, która ich zdaniem nie była z dostateczną determinacją prowadzona przez istniejącą od czasów Arany Nacjonalistyczną Partię Baskijską (Partido Nacionalista Vasco, PNV).

Odwilż, która nastąpiła po śmierci generała Franco, i procesy demokratyzacji Hiszpanii istotnie wpłynęły na położenie społeczności regionalnych. Z punktu widzenia nacjonalizmu baskijskiego wiele kwestii pozostało jednak (i po dziś dzień pozostaje) wciąż nierozwiązanych. W sferze kultury nacjonalizm zaczął przede wszystkim stawiać sobie za cele poprawę kondycji języka baskijskiego i promocję baskijskiej kultury. W zakresie polityki problemem zasadniczym zaczęły być tzw. *transferencias pendientes*, tj. kompetencje, które mocą Statutu Autonomii Baskijskiej z 1979 r., powinny znajdować się w rękach władz autonomicznych, a które wciąż pozostają w rękach władz centralnych i czekają na przeniesienie.

4. Miejsce nacjonalizmu we współczesnym społeczeństwie baskijskim

O tym, że nacjonalizm baskijski pozostaje fenomenem bardzo obecnym we współczesnej przestrzeni społecznej, świadczyć może zarówno popularność partii nacjonalistycznych na baskijskiej scenie politycznej, funkcjonowanie i poczytność baskijskiej prasy nacjonalistycznej, jak również deklarowany przez mieszkańców Autonomii Baskijskiej (Comunidad Autónoma del País Vasco, CAPV) sentyment nacjonalistyczny.

Uwzględniając wyniki wyborów do Parlamentu Baskijskiego z ostatnich trzydziestu lat, zauważyć można nie tylko relatywną stabilność poparcia dla partii nacjonalistycznych, lecz również przewagę „głosu nacjonalistycznego” (*voto nacionalista*) nad nienacjonalistycznym. Średnie poparcie dla partii nacjonalistycznych (tj.: EAJ/PNV, AMAIUR, EH BILDU, EA, ARALAR, HB, EH, EHAK) wynosiło w tym okresie nieco ponad 54% (dane za lata 1980–2012) i z wyjątkiem roku 2009 było wyższe od poparcia dla partii nienacjonalistycznych (tj.: PSE-EE/PSOE, PP, IU-Ezker Anitza, EB, UA, UCD/CDS, UPD). W 2009 r. głos nienacjonalistyczny przeważał o nieco ponad 2 pkt proc. nad nacjonalistycznym (49,9% względem 47,75%). Partią posiadającą jednostkowo najwyższe poparcie pozostaje od 1980 r. niezmiennie Nacjonalistyczna Partia Baskijska, założona jeszcze przez Sabino de Aranę w 1985 r., i to z niej wywodzą się praktycznie wszyscy *Lehendakari*, tj. szefowie rządu baskijskiego (w terminologii hiszpańskiej przedstawiani jako *presidentes del gobierno*). Wyjątek stanowił rok 2009, w którym mimo faktu, że PNV zdobyło jednostkowo największą liczbę głosów, na czele rządu stanął wywodzący się z nienacjonalistycznej partii socjalistycznej Patxi López (dane Gabinete de Prospección Sociológica; raport: *Análisis Post-electoral Elecciones Autonómicas 2012 (22 de octubre 2012)*).

O znaczącej obecności nacjonalizmu w baskijskim dyskursie publicznym świadczyć może też poczytność prasy, która wpisuje się w retorykę nacjonalistyczną. Według danych publikowanych przez Eustat, spośród funkcjonujących na baskijskim rynku prasowym w 2012 r. pozycji, relatywnie wysokie, bo trzecie i czwarte miejsce (zaraz po nienacjonalistycznych dziennikach: „El Correo”, wydawanym w Vizcay, liczba czytelników: 457 000; oraz wydawanym w Guipúzcoi „El Diario Vasco”, liczba czytelników: 266 000) zajmują: „Deia”, klasyfikowana często jako dziennik „nacjonalizujący” związany z Partido Nacionalista Vasco, a więc wpisujący się w ideologię baskijskiego umiarkowanego nacjonalizmu (Vizcaya, liczba czytelników: 98 000, języki: hiszpański i baskijski), i wydawany w Guipúzcoi dziennik „Gara” o radykalniejszej niż w przypadku „Deia” orientacji nacjonalistycznej, powiązany z tzw. lewicą patriotyczną (*izquierda abertzale*) (liczba czytelników: 89 000, języki: hiszpański i baskijski). Oznacza to, że choć prasa nienacjonalistyczna posiada dziś większy rynek odbiorców, wpływ nacjonalistycznych mediów drukowanych pozostaje relatywnie wysoki (dla porównania gazeta codzienna „El País” – wydanie baskijskie, z 50 000 odbiorców, zajmuje 7. pozycję).

Z punktu widzenia dyskursu tożsamościowego, nacjonalizm jawi się dziś jako siła bardzo obecna w baskijskiej przestrzeni społecznej. Z badań ośrodka Uniwersytetu Kraju Basków (Universidad del País Vasco), publikowanych w ramach serii „Euskobarómetro”, wynika że każdy z ponad 40% mieszkańców CAPV określa się dziś jako „nacjonalista” (wielkość ta utrzymuje się na poziomie między 40 a 50% poczynawszy od 1987 r., dane z lat 1987–2012 za: „Euskobarómetro. Series temporales”, Noviembre 2012). Jakkolwiek sentyment nacjonalistyczny nie ma charakteru większościowego (jako „nienacjonalisci” definiuje się dziś ok. 50%

respondentów), fakt, że tak wysoki odsetek na poziomie jednostkowym deklaruje tożsamość nacjonalistyczną, świadczy o niezwyklej sile baskijskiego nacjonalizmu. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że dla każdego respondenta „bycie nacjonalistą” może znaczyć coś zupełnie innego. Dobrze sytuację tę ilustrują wyniki badań przeprowadzonych w 1996 r. przez działający przy rządzie baskijskim Dział Badań Socjologicznych (Gabinete de Prospección Sociológica), w których pytano respondentów o to, co ich zdaniem konstytuuje baskijską postawę nacjonalistyczną (taką identyfikację wyraziło wówczas 40% badanych). Jeśli chodzi o cele nacjonalistów, 29% uznało, że bycie nacjonalistą tożsame jest z dążeniem do niepodległości Kraju Basków i taki sam odsetek za cel podstawowy uznawał rozwój statutu autonomii, dla 14% celem nacjonalistów baskijskich było w ich przekonaniu dążenie do referendum w sprawie samoidentyfikacji (*autode-terminación*), zaś dla 5% – utrzymanie aktualnego poziomu autonomii. Równie zróżnicowane były odpowiedzi dotyczące preferencji wyborczych – dla 38% ankietowanych bycie nacjonalistą nie miało przełożenia na sposób ich głosowania, podczas gdy dla 36% wyrażało się w popieraniu jakiegokolwiek ugrupowania nacjonalistycznego, zaś dla 14% było równoznaczne z poparciem dla PNV.

5. Nowy „stary” nacjonalizm

Współczesnego nacjonalizmu baskijskiego nie należy rozumieć jedynie jako kontynuacji ruchu i ideologii, które zapoczątkowane zostały w XIX w. Pod wieloma względami dzisiejszy nacjonalizm jest bowiem fenomenem wyraźnie odmiennym od swojej historycznej postaci. O tej nowości dzisiejszego nacjonalizmu mówić można w odniesieniu do wielu różnych kwestii, z których zostaną omówione trzy mające podstawowe znaczenie.

Po pierwsze, rzeczywistość „nacjonalistyczna” funkcjonuje dziś obok, niekoniecznie już wspólnie, z rzeczywistością „narodową”. Kiedy pod koniec XIX w. Sabino de Arana formułował swoje credo nacjonalistyczne, kategorie, takie jak tożsamość narodowa, ideologia narodowa, ruch narodowy i nacjonalizm, były ze sobą nierozzerwalnie związane. Baskijska tożsamość narodowa, a więc poczucie więzi ze wspólnotą rozumianą jako naród, oparta była na tych samych przesłankach, co sentyment nacjonalistyczny, tj. na przekonaniu, że Baskowie tworzą naród, powinni dbać o jego dobro i mieć możliwość samodecydowania o sobie. Tym samym baskijski sentyment narodowy i nacjonalistyczny były w czasach Arany bardzo ściśle ze sobą związane i w rzeczywistości jedno mogło być tłumaczone jedynie poprzez drugie. Dziś, choć pomiędzy sentymentem narodowym i nacjonalistycznym występuje pewna zależność (osoby określające się jako nacjonalisci zwykle deklarują tożsamość „jedynie baskijską”), nie są one tożsame, a jeden może istnieć bez drugiego (można być „jedynie Baskiem” i „bardziej Baskiem niż Hiszpanem” uznając się jednocześnie za nienacjonalistę).

Po drugie, współczesny nacjonalizm jest niezwykle zróżnicowany – w jego ramach funkcjonują różne nurty, które w wielu istotnych sprawach są od siebie bardzo odmienne. Nie tylko odróżnia je stosunek do spraw aktualnych (np. gospodarki), lecz także do własnej przeszłości – niektóre sięgają do tradycji Sabino de Arany, inne się od niej wyraźnie odcinają. W konsekwencji, dzisiejszego nacjonalizmu baskijskiego nie można definiować w kategoriach konkretnej ideologii lub organizacji, jest on bowiem raczej szeroką platformą społeczno-polityczną. W pewnym sensie, właśnie z uwagi na duże rozbieżności ideowe nacjonalistów baskijskich w kwestiach tak fundamentalnych, jak przyszłość Kraju Basków i jego związki z Hiszpanią lub dobór metod działania dla realizacji celów politycznych (przyzwolenie *versus* brak przyzwolenia dla użycia przemocy), w dzisiejszym Kraju Basków powinno się mówić nie o jednym, a o wielu nacjonalizmach baskijskich. Ze względu bowiem zarówno na warstwę doktrynalną, metody działania, jak i zaplecze społeczne, nacjonalizm baskijski nie funkcjonuje dziś jako zjawisko homogeniczne i spójne.

Po trzecie, dzisiejszy nacjonalizm nie definiuje już swoich celów wyraźnie w kategoriach niepodległościowych. Jak wynika z badań publikowanych w ramach „Euskobarómetro” (dane za lata 2008–2013), jedynie połowa respondentów, którzy definiują się jako nacjonałści, popiera ideę niepodległości, pozostali podzieleni są między autonomię i federalizm. Oznacza to, że baskijski nacjonalizm nie jest ruchem *sensu stricto* separatystycznym. Jego celem jest raczej dążenie do wypracowania takiego rozwiązania, które gwarantowałoby możliwość urzeczywistnienia idei samorządności narodu. Niepodległość zaś w czasach współzależności politycznej nie jest już ani jedynym, ani oczywistym gwarantem realizacji takiego postulatu.

6. Tradycyjny aspekt nacjonalizmu

Jakkolwiek dzisiejszy „nowy” nacjonalizm jest ruchem jakościowo innym od „starego”, pod pewnymi względami pozostaje jednak wierny swojej XIX-wiecznej tradycji. W tym właśnie zasadza się wspomniana wcześniej ciągłość nacjonalizmu. Dotyczy ona nie tylko zakresu przedmiotowego ruchu, tj. zakresu spraw, wokół których organizują się jego zwolennicy – tak jak w przypadku typowo „starych” ruchów społecznych, nacjonalizm jest ukierunkowany na realizację postulatów, zgłaszanych przez grupę, która stanowi jego zaplecze, a więc nie podejmuje się zmiany porządku aksjologicznego i nie ma też charakteru „altruistycznego”. Co jednak najbardziej istotne w odniesieniu do nacjonalizmu – pozostaje on niezmiennie ruchem skupionym wokół tych samych wartości, naczelną bowiem wartością dla nacjonalistów jest naród. Choć definicja narodu od czasów Sabino de Arany uległa zasadniczej zmianie (naród nie jest definiowany już poprzez prymordialnie rozumianą etniczność), tym, co łączy dzisiejszych zwolenników

ruchu z pierwszymi nacjonalistami, jest przekonanie, że Baskowie są odrębnym narodem i powinni mieć prawo do zachowania swojej kultury narodowej i języka oraz samodecydowania o sobie w sferze politycznej.

7. Konkluzje

Zarysowane tutaj wnioski z badań nad nacjonalizmem baskijskim pokazują, że w dzisiejszym społeczeństwie baskijskim nacjonalizm nadal pozostaje bardzo ważną siłą społeczną. Charakterystyczną cechą współczesnego nacjonalizmu jest łączenie elementów tradycji i historii oraz nowości i zmiany. Z jednej strony dzisiejszy nacjonalizm, podobnie jak ten XIX-wieczny, za wartość nadrzędną uznaje naród, inaczej jednak dziś niż kiedyś naród ten jest definiowany, inne są też konkretne rozwiązania, które nacjonałiści postulują. Owa odmienność nacjonalizmu wynika z faktu, że inne są wyzwania doby ponowoczesnej, inne zaś charakteryzowały tę „pierwszą” nowoczesność, gdy nacjonalizm powstawał. Charakterystyczny dla dzisiejszego nacjonalizmu jest brak jego jednoznacznej „wykładni”. To, czym nacjonalizm baskijski jest i jakie są oraz jakie powinny być jego cele, zarówno w sferze politycznej, społecznej lub gospodarczej, jest coraz bardziej zależne od optyki indywidualnego aktora. Nie tylko współczesny nacjonalizm nie musi zmierzać do niepodległości, lecz może być również nastawiony na realizację innych, pozapolitycznych celów społecznych, takich jak promocja języka i kultury baskijskiej.

Bibliografia

- Álvarez Llano R. G. (2008), *Historia económica del País Vasco-Navarro. Desde los orígenes hasta comienzos del siglo XXI*, Biblioteca Arellano Isusquiza, Bilbao.
- Arana y Goiri S. de (1965), *Obras completas de Arana-Goiri* *tar Sabin*, Sabindiar-Batza, Buenos Aires.
- Bauman Z. (2006), *Plynna nowoczesność*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Castells M. (1999), *Globalization, Identity, and the Basque Question*, [w:] W. A. Douglass, C. Urza, L. White, J. Zulaika (eds.), *Basque Politics and Nationalism on the Eve of the Millennium (Hardcover)*, Center for Basque Studies, University of Nevada, Reno, s. 22–33.
- Castells M. (2008), *Sila tożsamości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Corcuera Añiza J. (2001), *La patria de los vascos. Orígenes, Ideología y organización del nacionalismo vasco (1876–1903)*, Taurus, Altea.
- Elorza A. (2001), *Un pueblo escogido. Génesis, definición y desarrollo del nacionalismo vasco*, Crítica, Barcelona.
- Gellner E. (1991), *Narody i Nacjonalizm*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Giddens A. (1987), *The Nation-State and Violence. Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism*, University of California Press, Berkley – Los Angeles.
- Giddens A. (2006), *Nowoczesność i tożsamość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- González Tortilla M. (dir.) (2001), *Los orígenes de una metrópoli industrial: la ría de Bilbao*, Fundación BBVA, Bilbao.
- Granja Saint J. L. de la (1995), *El Nacionalismo Vasco: Un siglo de Historia*, Tecnos, Madrid.

- Pałeczny T. (2010), *Nowe ruchy społeczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Robertson R. (1992), *Globalization: Social Theory and Social Culture*, Sage Publications, London.
- Smith A.D. (2007), *Nacjonalizm. Teoria, ideologia, historia*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- Sztompka P. (2005), *Socjologia zmian społecznych*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Tilly Ch. (1994), *States and Nationalism in Europe 1492–1992*, „Theory and Society”, Vol. 23, No. 1, s. 131–146.

Źródła danych statystycznych

- Análisis Post-electoral Elecciones Autonómicas 2012 (22 de octubre 2012)* [2012], Gabinete de Prospección Sociológica, http://www.lehendakaritza.ejgv.euskadi.net/contenidos/informe_estudio/o_12poaut/es_12poaut/adjuntos/12poaut_es.pdf, 13.11.2013.
- CIES. *Estudio de la Audiencia de Medios en la C. A. de Euskadi y Navarra* [1984], <http://www.ciessl.com/audienciamedios.htm>, 13.11.2013.
- Eustat – Euskal Estatistika Erakundea Instituto – Vasco de Estadística (2009), <http://www.eustat.es/>, 13.11.2013.
- INE. Instituto Nacional de Estadística [Fondo Documental del Instituto Nacional de Estadística] [2009], <http://www.ine.es/>, 13.11.2013.
- Lehendakaritza [2012], Gabinete de Prospección Sociológica, „Sociómetro Vasco”, http://www.lehendakaritza.ejgv.euskadi.net/r48-contestu/es/contenidos/informacion/v2_sociometros_vascos/es_sociomet/sociometros_vascos.html, 13.11.2013.
- Universidad del País Vasco – Euskal Herriko Unibertsitatea (1980), <http://www.ehu.es/es/web/euskobarometro/home>, 13.11.2013.

Joanna Orzechowska-Waślawska

OLD AND NEW NATIONALISM. CONCLUSIONS OF THE STUDY OF BASQUE NATIONALISM

Summary. The article addresses the problem of modern nationalism and its place among today's social movements. Emphasizing the relevance of nationalist creed and the presence of nationalism in the modern world, I focus on its special characteristic, i.e. a certain continuity of nationalist tradition and simultaneous dissimilarity between the two types, or better yet: two versions of nationalism: the contemporary (“new”) one, and the classic (“old”) nineteenth-century one. In the part that is devoted to the analysis of empirical data, I analyze an example of modern Basque nationalism, which not only remains one of the principle forces that shape present Basque social space, but which is also a very good exemplification of this particular nature of nationalism, i.e. the link that nationalism draws between the past and the present. On one hand, nationalism is “new”, because the new are social, economic and political conditions in which nationalism operates (it is particularly visible in relation to the goals of nationalism), on the other hand it remains true to its origins – the core nationalist values stay unchanged in a sense that both “old” and “new” nationalisms are based on the belief that the Basques are in fact a nation and as such they should have the right to preserve their national culture and language, and have the power to determine their own political destiny.

Keywords: nationalism, Basque Country, globalization.